

İÇİNDEKİLER

<i>Başlarken</i>	11
<i>Özet Olarak Kürtler</i>	17

DÜNYA VE MEZOPOTAMYA'DA TİYATRONUN KAYNAĞI

1. Tiyatronun Doğuşu	19
2. Mardin'de İki Bin Yıllık Tiyatro Maskeleri	25
3. Mardin'de Tiyatro Dekorü	27
4. Antik Tiyatrolar ve Mezopotamya	28
5. Dengbêjlik, Kürt Tiyatrosunun Temeli	29
6. Divan=Sahne, Dengbêj=Oyuncu	30
7. Köy Seyirlik Geleneği	33

OSMANLI'DA KÜRT TİYATROSU

1. Kürtlerin En Eski Tiyatro Eseri Ecel-i Kaza mı?	39
2. Kürt Tiyatrosu 1893 Şikago Dünya Fuarı'nda	45
3. Memê Alan, İlk Kürtçe Tiyatro Metni	57

TÜRKİYE'DE KÜRT TİYATROSU

1. Hücrede Bir Gecede Yazılan “Kara Yara”	62
2. Haşmet Zeybek'in “İrgat” Oyunu Kürtçe’de	70
3. Cezaevinde Kürt Tiyatrosu	71
4. İstanbul'da Kürtçe Oda Tiyatrosu	71
5. Teatra Evîna Welat / Ülke Sevdası Tiyatrosu / İstanbul	75
6. Teatra Jiyana Nû / Yeni Yaşam Tiyatrosu / İstanbul	78
7. Şanoya Roja Azadî / Özgürlük Günü Tiyatrosu / İstanbul	89
8. Teatra Amar / İstanbul	90
9. Şanoya Hêvî / Umut Tiyatrosu / İzmir	91
10. Şanoya Yekbûn / Birlik Tiyatrosu / Adana	92
11. Teatra Arzeba / Mersin	92
12. Teatra Bakur / İstanbul	94
13. Seyrî Mesel Tiyatrosu / İstanbul	98
14. Tiyatro Avesta / İstanbul	102
15. DestAR-Theatre / İstanbul	109
16. Teatra Mezopotamya / Van	116
17. Teatra Arsen Poladov / Batman	118
18. Roja Avesta Tiyatrosu / Diyarbakır	120
19. Teatra Demsal / İstanbul	122
20. Tiyatro Boyalı Kuş / İstanbul	124
21. Teatra Sî / İstanbul	129
22. Teatra Arzela / İstanbul	131
23. Teatra Birca Belek / Cizre	132
24. Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Şehir Tiyatrosu (DBŞT)	133
25. Sur Belediyesi Sanat Tiyatrosu / Diyarbakır	136

26. Teatra Mîtannî / Nusaybin	138
27. Cegerxwîn Gençlik Kültür ve Sanat Merkezi / Diyarbakır	139
28. Teatra Yekta Hevî / Diyarbakır	139
29. Batman Şehir Tiyatrosu	140
30. Tiyatro Tov / Batman	141
31. Teatra Zîv / İstanbul	141
32. Teatra Deng û Bêj / İstanbul	141
33. TiyArtro / İstanbul	142
34. 1. Kürt Tiyatro Konferansı	143
35. 27 Mart Dünya Tiyatro Günü Kürtçe Bildirisi	148
36. Jêzemîn / Yeraltı Kürt Tiyatrosu Arşiv Çalışması	149
37. Kürdistan Tiyatro Meclisi	149
 İRAK'TA KÜRT TİYATROSU	 153
İRAN'DA KÜRT TİYATROSU	159
SURİYE'DE KÜRT TİYATROSU	161
ERMENİSTAN'DA KÜRT TİYATROSU	163
GÜRCİSTAN'DA KÜRT TİYATROSU	173
AVRUPA'DA KÜRT TİYATROSU	179
RUSYA'DA KÜRT TİYATROSU	183
ÜRDÜN'DE KÜRT TİYATROSU	185
DAĞDA KÜRT TİYATROSU	191
 Kaynakça	 215

Başlarken

1997 yılında izlediğim Kürtçe bir tiyatro oyununa kadar Kürtlerin tiyatrosundan haberim yoktu. 16 yaşındaydım. İlk ve ortaokulda, sınıfta kostümler giyip, replikler ezberleyip, öğrenci ve öğretmen topluluklarına –her gösteride yüzlerce seyirciye– kısa tiyatro gösterilerinin aslında tiyatro oyunu olduğunu bilmiyordum. Tiyatro yapıyorduk, ama, tiyatrodan habersiz. Pratikte tiyatro yapıyorken teorisini ıskalamıştık. Belki de idrak edecek yaşlarda değildik. 1990’larda bizler 10-14 yaş aralığında çocuklar Mardin’de bir yatılı bölge okulunda tiyatronun teorisiyle ilgilenecek, bilecek hal vaziyette değildik! Yaşadığım toprak bin yıllardır savaşlar görmüş, yıkımlar yaşamış Mezopotamya’dan başkası değildi.

İşte bu kitabın çıkış hikâyesi burada saklıdır. Tiyatro tarihinin bu topraklardan habersiz davranması, literatüre dahil etmemesidir. Bu topraklardan en eski tiyatro tarihinden beri tiyatronun varlığı hakkında neredeyse hiç söz edilmiyor.

Bu topraklarda tiyatro yapılmamış mı gerçekten?

Başlarken, çocukluğumda “yapıyorduk, ama teorisinden haberdar değildik” söylemim biraz da buna tekabül ediyor. Belki de bu coğrafyada nice ritüeller, gösteriler, oyunlar sergilenmiştir. Lakin savaş ve yıkımlar bunları tıpkı Göbeklitepe gibi tarihin dehizlerine saklamıştır.

Tarih hep keşfedilen bir şeydir. Yeni bir bulgu daha önce bulunan bir tezi çürütebilir. Saklı ve gömülü bir eser yapılan kazılarda çıkarılır ve tarihin seyrini değiştirebilir. Tıpkı Gılgameş destanı, Göbeklitepe ve hatta yakın zamanda Mardin'deki arkeolojik kazılarda bulunan 1700 yıl öncesine ait olduğu söylenen tiyatro maskları. Fakat bu masklarla ilgili yeterince arkeolojik bir bilgiye sahip değiliz. Şu an Mardin Müzesi'nde sergilenmektedir.

2500 yıllık tiyatro tarihinde neredeyse hiç Mezopotamya'daki teatrallikten söz edilmiyor. Eldeki bulgularla pek ilgilenilmiyor. Dünya tiyatro tarihinde yerini almıyor. Bu topraklar üzerindeki tiyatro ve tiyatroya kaynak olabilecek her şey yok sayılıyor. Belki de bu kaynakları savaşlar yok etti!

Tam da bu ihtiyaçtan kaynaklı uzun zamandır kafa yordüğüm bu soruların cevabını gerek bazı bulgular üzerinden teoriler üreterek, gerek eldeki belge ve dokümanlara dayanarak bu kitabı hazırlamaya karar verdim.

Batıda amfi tiyatrolar varken, doğuda neden sahne yok? Amfilerin olmaması tiyatronun yapılmadığı anlamına mı geliyor? Elde belge, tekst, doküman yok! Bu belgelerin olmaması bin yıllardır savaşlardan kaynaklı olabilir mi? Mardin'de bulunan tiyatro maskalarını nasıl değerlendirmek gerekiyor? Bunlar gibi onlarca soruyu kendime sorup kendi cevaplarımı kitapta paylaşıyorum.

Dünya tiyatro kitaplarına baktığımızda her ülkenin veya halkın tiyatrosuyla ilgili derli toplu bilgi ve belgeler yer alıyor: İngiliz Tiyatrosu, Alman Tiyatrosu, İtalyan Tiyatrosu, Türk Tiyatrosu... Bu kitabın ana amacı da Kürt Tiyatrosu'yla ilgili tarihsel olarak bilgi, belge, doküman, fotoğraf, biyografi ve söyleşileri toplayıp tek elden bir kaynak oluşturmaktır. Bu kitap illa ki eksik bir kitap olacaktır. Çünkü Kürt tiyatrosuyla ilgili neredeyse her gün yeni bir bilgiyle karşılaşılıyor. Bugün yayınladığımız bu kitap hep eksik olacak ama en azından elde ettiğimiz dokümanlar tek kaynaktan toplanıyor olacak.

Mezopotamya’da tiyatronun doğuşu meselesinden sonra Kürt tiyatrosunun kaynaklarını taramaya başladım. Dengbêjlik ve Tragedyayı karşılaştırdım. Bu bir tartışma ve tez konusu olabilir. Çok derinlikli ve etraflıca değerlendirmeler, analizler yapılabilir. Benim ortaya attığım sadece bir fikir: tartışılması için.

Dengbêjliğin Kürt tiyatrosunun ana kaynağı olduğunu, bunun bir forma uygulanabilirliğine ve uygunluğuna bakılması gerektiğine inanıyorum. Bu form ne şekilde giydirilir, ne tür çalışmalar yapılır, ne sürede icra edilir, zaman gösterecektir?

Yine Osmanlı Dönemi’nde Kürt tiyatrosunun varlığını irdeledim. Kitapta bu konuda çok değerli bilgi ve belgeler yer alıyor. Kürtlerin teatral olarak parçalanmışlığı, fiziki parçalanmışlığından çok fazladır. Kürtlerin sadece Türkiye, İran, Suriye ve Irak’ta yaşadıkları biliniyor. Fakat Kürt tiyatrosu araştırması yaparken çok daha fazlasıyla karşılaştım. Kürt tiyatrosu başlıklarını şöyle sıralamak mümkün: Türkiye, İran, Irak, Suriye, Ermenistan, Gürcistan, Rusya, Ürdün, Avrupa, Dağ...

Buralardaki tiyatro faaliyetlerini olabildiğince detaylı ele aldım. Bazı yerlerde bilgi ve belge fazlayken bazı yerlerde ise maalesef çok az bilgiye sahibiz. Ulaştırdıklarımı ekledim. Bazı makale, söyleşi ve görüşleri neredeyse noktası, virgülüne karışmadan kitaba aldım. Dönemini anlamak için bazı oyunların oyuncu, yönetmen, hatta seyirci görüşlerini ekledim. Kitapta yer alan bazı bilgiler dönemin tanıklarına aittir. Yaşadıkları, tanıklıkları ve sözel bilgilerin referansı tanıkların kendisidir.

Önemsemediğim ve özellikle Türkiye’de yeterince değinilmediğini düşündüğüm bazı oyunlara öncelik verdim. Bunlardan biri Musa Anter’in 1959 yılında hapiste yazdığı Kara Yara oyununun tüm detaylarıdır.

Türk tiyatrosunun yapı taşı kabul edilen Haldun Taner’in Keşanlı Ali Destanı’nın orijinal hikâyesinin Kürt Cemali olduğunu çok az kişi biliyor. Bilen de dillendirmiyor. Bu konuyla ilgili birçok bilgi, belge ve kaynak var. Hatta Haldun Taner’in kendi itirafları mevcut: Bu oyunun konusunun aslında Kürt Cemali olduğunu söy-

lüyor. Bu notu sadece buraya düşüyorum. Bu kitabın konusu olmadıği için yer vermiyorum.

Bir turnede bana anlatılan bir anıyı buraya almakta fayda görüyorum: Türk tiyatrosunda Kürt ve Kürt meselesini anlamak için ilginç bir diyalog. Türk tiyatrosunun en büyük hocalarından Muhsin Ertuğrul ve Kürt tiyatrosunun Cumhuriyet döneminde yazılan ilk Kürtçe tiyatro metninin yazarı Musa Anter'in diyalogları şöyle: Muhsin Ertuğrul bir oyun çıkışında Musa Anter'e şakayla takılarak "Üstad gel bir oyunumda rol al, seni sahneye çıkarayım, artist gibisin." Musa Anter gülerек cevap verir "Ben kapıcı, maraba, hizmetçi rolü oynamam. Bana ağa, paşa, ağbi rolü verirsen oynarım."

Kitapta daha çok Türkiye'deki Kürt tiyatrosunun seyri, grupları ve oyunları yer alıyor. 1990'lardan günümüzdeki güncel bilgilere kadar. İkinci geniş bilgi Ermenistan kısmıdır. Dağ tiyatrosu bölümü en ilgiyle okunabileceğini düşündüğüm bölümdür.

Uzun soluklu biriktirip, üzerine çalışıp yıllarımı alan bu çalışma hiç bitmemiş-bitmeyecek bir kitaptır. Ve hep yeni bilgiler eklenerek tamamlamayı bekleyecek bir kitap-kaynak çalışmasıdır elinizdeki. Yakın tarihteki Kürt tiyatro çalışmalarını ve bazı ekip-lerin-kişilerin isimlerinin gözümde kaçması ve kitapta yer alması tamamen elimde olmayan nedenlerden olduğunu bilmesini isterim. Olabilecek her tür eksikten şimdiden özürlerimi sunarım. Bana bildirilecek her tür eksiğin ikinci baskıda yer alacağına şimdiden söz verebilirim.

Kitabı elinize aldığınızda çok şaşıracağınız bilgileri göreceksiniz: ben de ilk gördüğümde çok şaşkınlıkla karşılaşmışım. Kürt tiyatrosunun keşfedilmemiş, bilinmeyen anlatılacak ne çok şeyi varmış! Demek ki, Kürt tiyatrosu yok değil. Parça parça da olsa, dağınık da olsa, keşfedilmemiş de olsa: var. Bugün ise onlarca Kürt tiyatro grubuyla gerçek anlamda var.

Evet. Kürt Tiyatrosu var. Fakat genel olarak Kürtlerin bu sadata yaklaştığı bu kitabın konusu olmasa da, değerli bir hocamın bir sözünü buraya almakta sakınca görmüyor. Tam tersi her keli-

mesinin altına imzamı atıyorum. Kürt tiyatrosunun yaşayan ak-saçlı üstadı Şalika Bêkes, Kürtlerin genel olarak Kürt tiyatrosuna yaklaşımını şu sözlerle o kadar güzel açıklıyor ki: “Tiyatronun asla bir ‘oyun’ demek olmadığını ben ilk kez bu kadar berrak şekilde anladım. Kürtlerin tiyatroyu ‘bir oyun ve bu nedenle ciddiyeti hak etmeyecek bir edim’ olarak görmeleri onların asıl trajedileridir.”

Bu kitapta emeği geçen insanlara tek tek teşekkürlerimi sunmanın bir borç olduğunu bilirim: Eskerê Boyîk, Lokman Polat, Shwan Jaffar, Cafer Sarıkaya, Merve Kardaş, Fırat Cewerî, Dersim Oramar, Adil Duran, Gülder Coşkun, Selim Temo, Kawa Nemir, Yaşam Kaya, Berzan İso, Tuncay Akpınar, Emin Yalçınkaya, Canan Suvuri, Hüseyin Kaytan, Mîrza Metîn, Şalîko Bêkes, Baran Demir, Haşmet Zeybek, Erdal Ceviz, Jale Karabekir, Temur Xelîl, Jînda Baran, Halil Özer, Murat Hasarı, Mahmut Tibet, Hatice Kübra Erişir, Niyazi Koçak, Cafer Çakmak.

Aydın Orak (İstanbul / 2016)